

Małgorzata Stadnik
Uniwersytet Szczeciński

POPKULTUROWE REPREZENTACJE FUTBOLU W PIŁKARSKICH POWIEŚCIACH KRYMINALNYCH

Współczesny wariant powieści realistycznej¹ – tak w dużej mierze określić można powstające dziś powieści kryminalne, biorąc pod uwagę ich genealogiczne uwikłanie oraz antropologiczne znaczenie, na które nacisk kładą badacze tego popularnego gatunku². Szczególnie po zwrocie w stronę powieści zaangażowanej kryminał zaczął być postrzegany jako pretekst do przedstawienia przez autora pewnego obrazu rzeczywistości pozatekstowej. Twórcy zaczęli kłaść nacisk na realistyczny opis świata przedstawionego, detale opisujące dane środowisko, a także obszernie prezentowane elementy życia społecznego³. Bohater stał się metaforą społeczeństwa – jego błędy, przemyślenia, poglądy i czyny miały symbolizować to, co dzieje się wśród całej zbiorowości. Powieść kryminalna stała się rodzajem komentarza społecznego i próby zdiagnozowania problemów, z którymi zmagano się ówczesnie⁴. Na dalszym planie znalazła się także sama zagadka, stanowiąca dotychczas rdzeń fabuły. Samo dochodzenie do rozwiązania sprawy czy wartka akcja, tak istotna w odmianie *hard-boiled*, przestały być najważniejsze. Oś problemu przesunęła się na stawianie krytycznej diagnozy społecznej zbiorowości. Konieczne jednocześnie było rozwinięcie obrazu głównego bohatera. Najważniejszą kwestią stało się nie – kto zabił, ale – dlaczego. Twórcy zaczęli odchodzić od utartych schematów, rozwinęli wątki przyczynowe, a ich postaci stały się bardziej złożone.

¹ Z. Mikolejko, *W kryminale*, „Znak” 2014, nr 6(709), <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/7092014ankieta-znakow-kryminale/> [dostęp: 12.09.2016].

² M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Gdańsk 2010.

³ J. Chłosta-Zielonka, *Zamiast powieści obyczajowej. Cechy współczesnej polskiej powieści sensacyjnej*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2013, nr 9, s. 91-92.

⁴ M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu...*, s. 99-100.

Czytelnika miało zainteresować nie złapanie mordercy czy udowodnienie mu winy, lecz odkrycie okoliczności, które pchnęły go do zbrodniczego czynu⁵.

Jednocześnie powieści kryminalnej nie można analizować w oderwaniu od jej związków z szeroko rozumianą popkulturą, mimo prób emancypacyjnych twórców gatunku⁶. Jest ona jedną z najbardziej reprezentatywnych form literatury popularnej, która przez ostatnie dekady przeszła wyjątkowo rozległą ewolucję. Aż 1/3 powieści wydawanych w języku angielskim zamyka się w ramach tego niejednorodnego gatunku⁷. Poza charakterystycznymi dla literatury popularnej szablonami fabularnymi, przetwarzaniem archetypów czy sensacyjnym tonem, ale też wspomnianym wyczuleniem na aktualne problemy społeczne⁸, powieści kryminalne czerpią również z pozaliterackich pokładów współczesnej kultury. Wprowadzanie nowych wątków sprawiło, że krąg kultury fanowskiej, który niewątpliwie zawiązał się wokół powieści kryminalnych (festiwałe, stowarzyszenia, portale internetowe, tradycyjne kluby książki), zaczął otwierać się również na uczestników pozaczytelniczej kultury popularnej. Jednym z przykładów tych tendencji jest powolne formowanie się nowego podgatunku, jakim staje się piłkarska powieść kryminalna.

Od końca wieku XIX futbol sukcesywnie zaczął zyskiwać miano najpopularniejszego sportu na świecie⁹. Według oficjalnych danych FIFA, mistrzostwa świata w Brazylii w 2014 roku oglądało 3,2 miliarda widzów¹⁰. Piłka nożna przez dekady przeobraziła się z amatorskiej rozrywki klasy robotniczej¹¹ w wielowymiarowe zjawisko na pograniczu sportu i kultury popularnej. Adam Brown, autor książki *Fanatics!: Power, Identity, and Fandom in Football*, wymienia następujące obszary piłki nożnej, obecne we współczesnej kulturze popularnej: władza w futbolu, rasizm, klubowa identyfikacja kibiców, pojęcie narodowości sportu, kultura fanowska. Pierwszy z nich odnosi się do szeroko rozumianej problematyki kontrolowania piłki nożnej: wykupowania udziałów klubów przez koncerty i dominacji bogatych drużyn na rynku transferowym, wpływu telewizji i nowych technologii czy korupcji. Wszystkie wyżej wymienione obszary zaś wpływają

⁵ M. Stadnik, *Metodologia tajemnicy. Jak analizować współczesne powieści kryminalne?*, [w:] *W niewoli metody. Ograniczenia, uzależnienia, szanse*, red. J. Tuszyńska, Ł. Lipiński, K. Nowak, Toruń 2016, s. 140-152.

⁶ B. Darska, *Śledztwo i płęć. O bohaterkach powieści kryminalnych*, t. 1, Olsztyn 2011, s. 12.

⁷ S. Knight, *Crime Fiction 1800-2000. Detection, Death, Diversity*, New York 2004, s. X.

⁸ A. Fulińska, *Dlaczego literatura popularna jest popularna?*, „Teksty Drugie” 2003, nr 4 (82), s. 55-66.

⁹ R. Giulianotti, R. Robertson, *The globalization of football: a study in the glocalization of the 'serious life'*, „The British Journal of Sociology” 2004, vol. 55, issue 4, s. 545-568.

¹⁰ *2014 FIFA World Cup™ reached 3.2 billion viewers, one billion watched final*, <http://www.fifa.com/worldcup/news/y=2015/m=12/news=2014-fifa-world-cuptm-reached-3-2-billion-viewers-one-billion-watched--2745519.html> [dostęp: 15.09.2016].

¹¹ M. Taylor, *From Source to Subject: Sport, History and Autobiography*, „Journal of Sport History” 2008, nr 3(35), s. 469-491.

bezpośrednio na ostatni – piłkarski fandom i jego postrzeganie¹². Postfutbol – jak definiują zjawisko przenikania się współcześnie sportu, popkultury i ekonomii autorzy książki o tym samym tytule¹³ – to „futbol XXI wieku, w pełni poddany prawom rynku”. Analizując przeobrażenia klasycznej dyscypliny, zmiany w funkcjonowaniu piłki nożnej upatrują w rozwoju telewizji, zreformowaniu rozgrywek Pucharu Europy w Ligę Mistrzów, ale przede wszystkim w potrzebach społeczeństwa w zakresie „Wielkich Praktyk Kulturowych”. Jak zauważają:

W piłce nożnej koncentrują się podstawowe dylematy ponowoczesności – związane z tożsamością w jej rozlicznych wymiarach, z napięciami między tym, co lokalne, i tym, co globalne, między bezpośrednim doświadczeniem i jego medialnymi obrazami, między subkulturowym i fanowskim podejściem do kultury, a regułami marketingu reklamy i ekonomii. Można powiedzieć, że między futbolem i tymi obszarami następuje sprzężenie zwrotne: postfutbol daje wgląd w te węzłowe problemy kultury, one zaś stają się częścią piłki nożnej.

Jaki więc wizerunek futbolu zaobserwować można w popkulturze? Odkąd piłka nożna stała się komponentem kultury miejskiej, nierozzerwalnie kojarzona była z przyjemnością, jaką dawała możliwość wspólnego spożycia alkoholu i śpiewania piosenek w czasie oglądania sportowych rozgrywek¹⁴. Już od końca wieku XIX przenikać zaczęła również do środków komunikacji masowej. Czytanie czasopism zawierających obszernie artykuły z działu dziennikarstwa sportowego stało się elementem kultury czasu wolnego, przede wszystkim na Wyspach Brytyjskich¹⁵. Sport stał się klamrą łączącą coraz mocniej oddalające się od siebie w XIX wieku obszary pracy i czasu wolnego. Futbol wszedł do szkół i zakładów pracy. Przez dzisiejszych socjologów badany jest jako zjawisko konstruujące i promujące poczucie narodowości, dające możliwość ekspresji narodowej dumy i identyfikacji¹⁶. Według niektórych stanowisk jest to jedna z nielicznych sfer, w których powszechnie akceptowalna jest otwarta, patriotyczna afektywność¹⁷. Relacja pomiędzy kibicowaniem a poczuciem narodowości jest uwarunkowana historycznie i kulturowo. Szczególnie ważną rolę odgrywa ona na Wyspach Brytyjskich, w kraju o najstarszej piłkarskiej tradycji, lecz silna identyfikacja z drużynami futbolowymi dotyczy również mieszkańców państw, których reprezentanci odnosili i odnoszą sukcesy na arenie międzynarodowej: Hiszpanii, Niemiec, Francji, Włoch, Brazylii czy

¹² A. Brown, *Fanatics!: Power, Identity, and Fandom in Football*, London–NewYork 2002, s. 2.

¹³ M. Czubaj, J. Drozda, J. Myszkowski, *Postfutbol: antropologia piłki nożnej*, Gdańsk 2012.

¹⁴ I. Chambers, *Popular Culture: The Metropolitan Experience*, London–New York 2005, s. 32.

¹⁵ D. Vincent, *Literacy and Popular Culture: England 1750-1914*, Cambridge 1993, s. 190.

¹⁶ J. Abell i in., *Who ate all the pride? Patriotic sentiment and English national football support*, „Nations and Nationalism” 2007, nr 1(13), s. 97-116.

¹⁷ J.P. Bouchard, A. Constant, *Un Siecle de football*, Paryż 1998.

Argentyny. Mimo krótszej, skromniejszej i mniej spektakularnej historii narodowej piłki nożnej futbol uważany jest za sport narodowy również w Polsce¹⁸.

Bazując na wyjątkowo skutecznym procesie przeniknięcia futbolu do kultury narodowej, powstające w pierwszej połowie XX wieku instytucje kontrolujące kierunek rozwoju dyscypliny mogły rozpocząć proces sukcesywnej komercjalizacji piłki nożnej. Od 1945 roku sport stał się ważnym parametrem w procesie rozwoju międzynarodowego kapitalizmu. Futbol pojawił się w telewizji, świecie mody i filmie¹⁹. Potrzeba narodowej identyfikacji w kontekście piłki nożnej znalazła odbicie w działaniach marketingowych, czego zapowiedzią był wyraźny wzrost liczby reprezentacyjnych gadżetów w czasie milenijnych mistrzostw Europy w Belgii i Holandii, a następnie mundialu w Korei i Japonii²⁰. Komercjalizacja narodowych akcesoriów i ich funkcjonowanie zgodnie z cyklem wyznaczonym przez wielkie imprezy piłkarskie nie pozwalają również zapomnieć o karnawałowo-performatywnym wymiarze celebrowania narodowości²¹, jaki ma miejsce w czasie mistrzowskich finałów z udziałem drużyn narodowych. W obszarach będących pod wpływem strategii marketingowych piłka nożna ma wymiar pozytywny: pozwala na identyfikację, promuje lokalny i narodowy patriotyzm, roztacza atmosferę święta i dostarcza emocji kreowanych jako wyjątkowe i autentyczne. Inny wizerunek futbolu natomiast przedstawiają reprezentacje książkowe i przede wszystkim filmowe. Te ostatnie często skupiają się na chuligańskim aspekcie futbolu (*Ultra*²², *I.D.*²³, *The Football Factory*²⁴, *Green Street Hooligans*²⁵, *The Hooligan Wars*²⁶).

Literackie obrazy futbolu często nasycone są nutą sentymentu, co zauważyć można w prozie Jerzego Pilcha czy Wojciecha Kuczoka²⁷. Nieco inaczej jednak dzieje się w przypadku reprezentacji piłki nożnej we współczesnej powieści kryminalnej. Bazując na przytoczonej wcześniej definicji postfutbolu, zauważyć można pewnego rodzaju styczne pomiędzy współczesnym futbolem i powieścią kryminalną. Mam tu na myśli wspomniany „wgląd w [...] węzłowe problemy kultury”, odzwierciedlanie pewnego obrazu społeczeństwa. Piłkarskie powieści kryminalne można zdefiniować jako śro-

¹⁸ S. Dmowski, *Polityczna historia polskiej piłki nożnej – wprowadzenie do tematyki badawczej*, *Kwartalnik Naukowego Ośrodka Analiz Politologicznych UW „e-Politikon”* 2013, nr 8, s. 89-108.

¹⁹ A. Easthope, *What a Man's Gotta Do: The Masculine Myth in Popular Culture*, New York 1992, s. 70.

²⁰ J. Abell i in., *op. cit.*, s. 98-99.

²¹ *Ibidem*, s. 114.

²² *Ultra*, reż. Ricky Tognazzi, Włochy 1991.

²³ *I.D.*, reż. Phil Davis, Wielka Brytania 1995.

²⁴ *The Football Factory*, reż. Nick Love, Wielka Brytania 2004.

²⁵ *Green Street Hooligans*, reż. Lexi Alexander, USA / Wielka Brytania 2005.

²⁶ *The Hooligan Wars*, reż. Paul Tanter, Wielka Brytania 2012.

²⁷ J. Ciechowicz, *Futbol zbeletryzowany Jerzego Pilcha i Wojciecha Kuczoka*, [w:] *Futbol w świecie sztuki*, red. J. Ciechowicz, W. Moska, Gdańsk 2012, s. 286-301.

dowiskową odmianę kryminału odnoszącą się do kultury futbolowej, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru pozasportowego.

Warto wspomnieć również o jednym z najistotniejszych elementów postfutbolu, jakim jest figura piłkarza. Rosnąca od lat 40. XX wieku popularność piłkarzy zwiędzona ich ostatecznym wkroczeniem w kręgi celebryckie doprowadziła do płynnego przejścia ze sportowca do statusu superbohatera. Jak zauważają autorzy *Postfutbolu*, w narracjach na temat piłkarzy doszło do skrzyżowania „opowieści o herosach z wymiarem bajkowym”²⁸. Gracze otrzymują przydomki „Perła Mozambiku” (Eusébio), „Król” (Pelé), „Cesarz” (Beckenbauer), a nawet „Bóg” (Fowler). To postacie niedostępne, odrealnione i obdarzone nadludzkimi zdolnościami. Często w toku swych rozważań anglosascy historycy sportu, pisząc o podmiocie piłkarskim, używają słowa *hero*. Matthew Taylor w swojej monografii *The Association Game: History of British Football*²⁹ zestawia pojęcie dwudziestowiecznego bohatera z jego klasycznym odpowiednikiem i przekonuje o istotnych przesunięciach. Z jednej strony herosowi bliżej do przeciętnego człowieka, z drugiej oddala się od niego w różnego typu narracjach. Łączy w sobie sprzeczności. Taylor przytacza słowa innego badacza, Jeffrey’a Hilla, według którego sportowi idole są jednocześnie uniwersalni i wyjątkowi, wzajemnie do siebie podobni i od siebie różni³⁰. Status piłkarza bohatera³¹ koresponduje doskonale z figurą detektywa, który sytuuje się pomiędzy antycznym herosem a komiksowym superbohaterem – szczególnie wariantem postaci znanej z czarnych kryminałów. Obie figury łączy postrzeganie ich przez pryzmat wykonywanego zawodu, a do wyróżniających cech należą tężyzna fizyczna, stalowe nerwy, odwaga i zimna krew³². Futbolowy bohater ma potencjał pozostania znakomicie komponującym się elementem powieści kryminalnej. Nie uszło to uwadze współczesnych twórców tego gatunku.

Philip Kerr, brytyjski autor kryminałów i powieści science fiction, w felietonie napisanym dla „Daily Mail” w 2014 roku, wyraził zaskoczenie spowodowane stosunkowo niewielką obecnością piłki nożnej w literaturze popularnej. Opisując swoje doświadczenie w pisaniu futbolowej powieści kryminalnej, wyznaje:

Niemal od początku pisania uderzyło mnie, jak bardzo piłka nożna prowadzi do zbrodni i powieści kryminalnej.

Drużyna 25 piłkarzy, plus sztab szkoleniowy i przeciwnicy oznacza, że istnieje cały Orient Express możliwych podejrzanych o popełnienie zbrodni. I dopóki piłkarze będą gryźć i w rasistowski sposób obrażać się wzajemnie, i spać z żo-

²⁸ M. Czubaj, J. Drozda, J. Myszkowski, *op. cit.*, s. 107.

²⁹ M. Taylor, *The Association Game: History of British Football*, New York 2007.

³⁰ *Ibidem*, s. 156.

³¹ Zob. M. Stadnik, *Od futbolisty do trenera. Relacyjność bohatera biografii piłkarzy*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2016, nr 2 (7) (w druku).

³² M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu...*, s. 218-221.

nami kolegów – niewielu może powiedzieć, że piłka nożna jest pełna jedynie pozytywnych historii.

Wciąż powracam do słynnego powiedzenia Billa Shankly'ego i dziś, gdy zasiadam do pisania kolejnej powieści o futbolu, wydaje mi się logiczne, że coś, co jest znacznie ważniejsze niż życie i śmierć, może jednocześnie prowadzić do morderstwa...³³

Mimo wątpliwości Szkota poza jego własną serią *Scott Manson Thriller* podgatunek piłkarskiego kryminału eksplorowany jest już w Europie przez profesjonalnych pisarzy, takich jak Julian Barnes, który pod pseudonimem Dan Kavanagh³⁴ napisał *Putting the Boot in*³⁵, Neil White (*Fallen Idols*³⁶) czy Manuel Vázquez Montalbán (*Środkowy napastnik zginie o zmierzchu*³⁷). Nowością na rynku są z pewnością powieści kryminalne wprowadzające czytelnika w świat futbolu przez profesjonalnych piłkarzy. Takim przykładem są książki byłego norweskiego napastnika i trenera Arilda Stavruma, który wydał do tej pory trzy piłkarskie kryminały *Golden Boys*³⁸, *No More Free Kicks*³⁹ oraz *Exposed at the Back*⁴⁰.

Twórcy w swych książkach ukazują ciemne strony futbolu: rasizm, nacjonalizm, skandalizujące życie piłkarzy celebrytów. Chętnie korzystają z kontrowersji otaczających najpopularniejszą dyscyplinę na świecie: korupcję czy kilkusetmilionowe transfery. Pod względem sposobu kreacji świata przedstawionego piłkarskim kryminałom najbliższe do amerykańskich hard-boiled story, czyli tak zwanego czarnego kryminału⁴¹. Skupienie uwagi na przedstawieniu ciągu przyczynowo-skutkowego i proces logicznego dochodzenia do rozwiązania zostały zastąpione przez dynamikę akcji. Podobnie jak hard-boiled story piłkarski kryminał charakteryzują gwałtowne wydarzenia, wartka fabuła, brutalizm i prostota. Można w nich znaleźć odświeżoną wersję porachunków gangsterskich, seks i strzelaniny⁴².

Negatywny obraz rzeczywistości stadionowej dominuje również w piłkarskich powieściach kryminalnych autorstwa polskich dziennikarzy. Przykładem są *Okrągły przekręt*⁴³ Maurycego Nowakowskiego oraz *Gracz*⁴⁴ Przemysława Rudzkiego. Obie powieści

³³ P. Kerr, *He writes... he scores! Thriller writer Philip Kerr reveals how the world of football lends itself to his new novel*, <http://www.dailymail.co.uk/home/event/article-2833330/Philip-Kerr-reveals-world-football-lends-new-novel.html> [tłumaczenie własne] [dostęp: 15.09.2016].

³⁴ V. Guignery, *The Fiction of Julian Barnes*, London 2006, s. 31-35.

³⁵ D. Kavanagh, *Putting The Boot In*, London 1985.

³⁶ N. White, *Fallen Idols*, London 2012.

³⁷ M.V. Montalbán, *Środkowy napastnik zginie o zmierzchu*, Warszawa 2005.

³⁸ A. Stavrum, *Golden Boys*, Oslo 2012.

³⁹ *Idem*, *No More Free Kicks*, Oslo 2008.

⁴⁰ *Idem*, *Exposed at the Back*, Oslo 2012.

⁴¹ M. Czubaj, *Etnolog w Mieście Grzechu...*, s. 37.

⁴² J. Siewierski, *Wszystko o... Powieść kryminalna*, Warszawa 1979, s. 76-77.

⁴³ M. Nowakowski, *Okrągły przekręt*, Warszawa 2013.

⁴⁴ P. Rudzki, *Gracz*, Warszawa 2013.

z detalami przedstawiają rozbudowane afery korupcyjne polskiej piłki nożnej. Autorzy tworzą historie z kluczem. Szczególnie w *Okrągłym przekręcie* łatwo przypisać przedstawione wydarzenia do głośnej sprawy dotyczącej przestępstw popełnianych przez sędziów piłkarskich, piłkarzy, trenerów, działaczy klubowych i działaczy związkowych w strukturach PZPN i okręgowych związkach piłkarskich, związanych z pozasportowym wpływem na przebieg rozgrywek ligowych i pucharowych.

W *Graczu* Przemysław Rudzki kwestię korupcji umieszcza z kolei na dalszym planie. Główną oś fabularną zawiązuje wokół tajemniczego samobójstwa młodej gwiazdy warszawskiego klubu – Michała Tkaczyka, i drogi do rozwiązania przyczyny tragedii. Bohaterami stają się bliscy ofiary: młodszy brat, który przyjeżdża do stolicy, by zaistnieć jako piłkarz, przyjaciel zmarłego – kontrowersyjny dziennikarz, jego ukochana, a jednocześnie córka gangstera oraz koledzy z drużyny. Rudzki zadbał o obecność wszystkich sztandarowych elementów kryminału z Chandlerowskiej konwencji: porachunków gangsterskich, pościgów samochodowych, strzelanin, prostytucji, cynicznego bohatera, pięknych kobiet, ciemnej przeszłości, nadużywania alkoholu i rodzinnych tragedii. Do wartkiej akcji dodał komponenty znane ze współczesnych odmian kryminałów: psychologizację postaci, poszukiwanie tożsamości, problematykę nierówności płciowej, handel żywym towarem czy kwestię klasowości.

Wszystkie elementy, składające się na solidną, współczesną fabułę kryminalną, osadzone są w świecie piłki nożnej. Dziennikarz i komentator sportowy, czerpiąc z wieloletnich doświadczeń zawodowych, przekonująco kreuje świat działaczy piłkarskich i opisy spektakularnego życia futbolowych celebrytów czy warunków pracy w redakcji czasopisma sportowego. Dobrze odgrywa narzuconą sobie rolę antropologa, wprowadzając czytelnika do stadionowej szatni i gabinetu prezesa klubu. Jednocześnie prowadzi sentymentalną narrację o pogoni za marzeniami: drogi, którą musi przejść chłopiec z prowincji, by zaistnieć w świecie sportu. Sukcesywnie jednak dokonuje zapowiadanej w podtytule książki – *Witaj w brudnym świecie futbolu* – demaskacji. Świat chłopięcych marzeń skonfrontowany zostaje z rzeczywistością: ustawianiem meczów, celebryckim trybem życia piłkarzy, zatraceniem ducha sportu, brutalną rywalizacją o pozycję w grupie.

Czytelnik debiutu Rudzkiego otrzymuje szansę przeżycia swoistego rodzaju *katharsis* – innego jednak niż zwykowany dla przeciętnego miłośnika kryminałów. Czytelniczym targetem z pewnością są przede wszystkim kibice piłkarscy. Odbiorców *Gracza* może tym samym łączyć podobieństwo doświadczeń – dziecięce pragnienie zostania gwiazdą futbolu. Konstruując zdemitologizowany świat piłki nożnej i osadzając w nim jedyne jednoznacznie pozytywnego bohatera, który szybko dostrzega rozdziew pomiędzy marzeniami a rzeczywistością, chroni czytelnika przed rozczarowaniem, poczuciem żalu z powodu zaniechania pogoni za pragnieniami z okresu dzieciństwa.

Okresu, który szczegółowo został zresztą przedstawiony w drugiej książce komentatora ligi angielskiej, *Futbol i cała reszta*, która jest opowieścią osadzoną na sentymentach dorastania w czasach, gdy rytm życia wyznaczany był przez piłkę nożną.

Podobną tematykę do tej poruszanej przez Rudzkiego i Nowakowskiego podejmuje Nikodem Pałasz w drugiej części serii o detektywie Wiktorze Wolskim, *Sam na sam ze śmiercią*⁴⁵. Przedstawia skorumpowany świat futbolu, w którym trenerzy, menedżerowie i piłkarze uwikłani są w przestępstwa i hazard.

Futbol zdemitologizowany, choć w nieco innej odsłonie, pokazuje również w swoich kryminałach z Rudolfem Heinzem Mariusz Czubaj, teoretyk zarówno powieści kryminalnych, jak i antropologii piłki nożnej. Tematyce piłkarskiej poświęca fabułę trzeciej części swojej serii: *Zanim znowu zabiję*. Zdradza wypierane przez całe życie uwikłanie swojego bohatera w świat futbolu za pośrednictwem wpływów ojca piłkarza. Podobnie jak u Rudzkiego Józef Heinz powraca po latach, by prosić syna o pomoc w wyjaśnieniu zagadkowego samobójstwa reprezentanta Polski.

W powieści pojawiają się dwa obrazy futbolu – reprezentowane przez poglądy ojca i syna. Emerytowany piłkarz jest emanacją postawy całkowicie podporządkowanej rzeczywistości stadionowej. Sport jest dla niego nieustającym źródłem wzruszeń, w którym zawierają się zarówno olbrzymie pokłady sentymentu do minionego, jak i niegasnąca identyfikacja ze światem piłkarskim mimo zakończenia kariery gracza. Józef pozostał częścią futbolowej kultury zawodowo – jako trener drużyny juniorskiej – oraz prywatnie. To podporządkowanie prywatności piłce nożnej staje się zarzewiem konfliktu dwóch pokoleń – ojciec porzucił rodzinę, by kontynuować karierę w Niemczech. Nawet gdy po latach usiłuje odkupić swoje winy, nie potrafi wyizolować się z rzeczywistości stadionowej: w rozmowie przywołuje anegdoty związane ze światem sportu, korzysta również z futbolowej metaforyki.

Perspektywa Rudolfa jest zgoła odmienna. Odrzuca wszystko, co związane jest z piłką nożną. Krytykuje zachowania kibiców, ironicznie podchodzi do problemów, z którymi mierzą się zawodnicy. Jego wizja futbolu to wizja znana z europejskich realizacji piłkarskich kryminałów: dyscypliny zawłaszczającej życie osób z nią związanych, w której duch sportu jest mitem, a liczą się jedynie sława i pieniądze. To gra, której kibice produkują sztuczne emocje, usprawiedliwiające agresję, przemoc i nienawiść. Bohater chce uciec od futbolu, ale nie może – dyscyplina zawłaszcza wszelkie obszary życia codziennego. Jest to szczególnie widoczne w kolejnej części serii, *Ostatnim Beatlesie*, którego fabuła rozgrywa się w trakcie organizowanych przez Polskę i Ukrainę mistrzostw Europy. Czubaj pokazuje, że każdy zostaje aktorem w piłkarskim spektaklu, bez względu na swoje osobiste preferencje względem najpopularniejszej dyscypliny na świecie.

⁴⁵ N. Pałasz, *Sam na sam ze śmiercią*, Warszawa 2015.

Piłka nożna w *Zanim znowu zabiję* pełni również funkcję kodu kulturowego, którego znajomość staje się niezbędna do rozwiązania kryminalnej zagadki. Wskazówką stają się zmodyfikowane słowa piosenki *Trzej przyjaciele z boiska*. Podmieniając obrońcę za bramkarza w trakcie wymieniania pozycji bohaterów utworu, Józef wskazuje, kto jest odpowiedzialny za zbrodnię.

Mariusz Czubaj książkę kończy odautorską notą, w której zamieszcza miniwykład na temat podobieństw pomiędzy futbolem a kryminałem właśnie. Autor *Etnologa w Mieście Grzechu* wymienia takie elementy jak podobieństwo źródeł obu wytworów, czyli XIX-wieczna urbanizacja i industrializacja, oraz angielski rodowód (w przypadku futbolu chodzi o kwestię narodzin dyscypliny, kryminał natomiast rozwijał się tam w kolejnych latach swojego funkcjonowania na rynku wydawniczym). Wspomina o zamkniętej strukturze widowiska i fabuły kryminalnej, kulturze fanowskiej i uczestnictwie *per procura* zarówno czytelnika, jak i kibica. Czubaj przyznaje się także do swojej prywatnej fascynacji popularną dyscypliną⁴⁶. *Zanim znowu zabiję* staje się zatem interesującym przykładem antropologicznego świadectwa na płaszczyźnie fikcjonalnej, ale również wskazówką źródłową dla czytelnika profesjonalnego.

Warto wspomnieć o mniej typowych realizacjach futbolowych kryminałów. Przemysław Łonyszyn i Roman Hurkowski w *Tajemnicy mundialu*⁴⁷ przenoszą czytelnika w czasie do mistrzostw świata w Korei i Japonii. Powieść charakteryzuje nietypowa dla atmosfery okołofutbolowej nuta orientalizmu. Niemożliwe do pominięcia jest również najbardziej bodaj oryginalne i nieszablonowe potraktowanie tematyki piłkarskiej w polskim kryminale. Rafał Lipski w 2016 roku wydał *Pressing*⁴⁸, którego fabuła rozgrywa się wokół coming outu jednego z polskich zawodników. Autor powieści odgrywa rolę antropologa i wprowadza czytelnika w świat futbolowej homofobii, łamiąc jednocześnie stereotyp piłkarza jako heteronormatywnego, przeseskualizowanego mężczyzny.

Przytoczone przeze mnie przykłady polskich kryminałów piłkarskich z jednej strony świadczą o przyjęciu i kontynuacji ogólnoeuropejskiego trendu, który w świecie sportu rozpoznaje idealne tło dla fabuły w konwencji amerykańskich czarnych kryminałów. Jednocześnie ukazują jednak o wiele dobitniej ciemną, instytucjonalną stronę futbolu: korupcję, demoralizację piłkarzy, wpływ pozasportowych czynników na przebieg rozgrywek. Skłonność ta może być pokłosiem głośnych afer korupcyjnych, których jednak nie brakuje i w największych europejskich ligach (przede wszystkim włoskiej Serie A). Szczególnie powieści Rudzkiego i Nowakowskiego są wyraźną odpowiedzią na zapotrzebowanie wkraczających w kręgi czytelnicze kibiców piłkarskich. Opisują lokalną

⁴⁶ M. Czubaj, *Zanim znowu zabiję*, Warszawa 2012, s. 279-281.

⁴⁷ P. Łonyszyn, R. Hurkowski, *Tajemnica mundialu*, Poznań 2006.

⁴⁸ R. Lipski, *Pressing*, Warszawa 2016.

rzeczywistość i nie przekraczają granic strefy komfortu polskich fanów – przedstawiają to, co znane i oswojone, nawet jeśli nie do końca przez wszystkich akceptowane. W przypadku Czubaja zaś widoczna jest zabawa z gatunkiem i konwencją – gra z czytelnikiem o pewnym zasobie kompetencji odbiorczych. Debiutanckie próby dziennikarzy potraktować można jako chęć poszerzenia propozycji czytelniczych dla nowej grupy konsumentów rynku wydawniczego. Sukces – zwłaszcza w przypadku książki Rudzkiego⁴⁹ – kryminału napisanego przez osobę profesjonalnie wypowiadającą się o sporcie (jako dziennikarz i komentator) może być zapowiedzią wykrystalizowania się na polskim gruncie kolejnej poczytnej odmiany gatunkowej, która obok niezwykle popularnych biografii i autobiografii piłkarskich może stać się kolejnym krokiem w stronę ekspansji futbolu na obszar kultury popularnej.

POP CULTURE REPRESENTATIONS OF FOOTBALL IN FOOTBALL CRIME NOVELS

Summary

This article is an attempt to characterize a new subgenre of crime fiction – the football thriller. The author presents the relationships between the genre and popular culture, showing the influence of football on modern culture and literature. The article presents the realizations of the subgenre in Europe as well as its Polish version and compares novels written by professional writers and by journalists.

⁴⁹ P. Rudzki, rozm. przepr. Krzysztof Baranowski, <http://sportowaksiazkaroku.pl/wywiad-przemyslaw-rudzki/> [dostęp: 17.09.2016].